

Універсальність педагогічного новаторства В.О. Сухомлинського

Наталія ДІЧЕК,

доктор педагогічних наук, завідувач лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки АПН України

У розвитку педагогічної науки вагома роль належить інноваціям, що ініціюються «згори» (державними інституціями) або «знизу» (педагогічною практикою) і становлять необхідну умову подальшого поступу не тільки освітньо-виховної галузі, а й усієї гуманітарної сфери життя суспільства. У цьому контексті розглядаємо творчу спадщину Василя Сухомлинського, педагогічне новаторство якого має надзвичайне значення не лише для розвитку школи, а й для соціокультурної практики, розвитку духовної культури і суспільної свідомості українців. Важливим щодо цього є аналіз суті педагогічного феномену розробленої В.О. Сухомлинським виховної концепції, втіленої в навчально-виховній діяльності Павлівської середньої школи з погляду її новаторського потенціалу й універсальності ідей.

Відштовхуючись від твердження про те, що провідна суть наукового пошуку полягає в розширенні меж існуючого стереотипу міркування й дії, зазначимо: В.О. Сухомлинський як мислитель спирався на ті концептуальні ідеї, що не були стандартними для радянських світоглядних першооснов. Маємо на увазі глибоку, істинну народність позиції педагога, притаманну йому українськість, тобто виражену належність його творчості – і літературної, і власне педагогічної – до традицій української культури. Вважаємо, що доказом цього є своєрідність світоглядної ментальності видатного педагога, яка відображена в його рукописній спадщині, у проголошуваних освітньо-виховних ідеях, у сповідуваних любові до людини і природи, акцентуванні уваги на емоційно-ціннісному ставленні дитини до світу. Створена ним оригінальна система педагогічної роботи спиралася на визнання освітнім пріоритетом і найвищою цінністю особистості дитини. Набуття учнями знань концептуально тлумачилось українським педагогом як радісна праця розуму і серця. Перефразовуючи вислів В.О. Сухомлинського, вважаємо, що він разом із колективом учителів-однодумців творив авторську школу радості.

Хоча лише у 80-х роках ХХ століття в СРСР об'єктивно склались умови для подолання одноманітності та уніфікації закладів шкільництва, а влада та суспільна думка вже були підготовлені, налаштовані на сприйняття і підтримку педагогічних новацій гуманістичного спрямування, зокрема у вигляді авторських шкіл, однак саме з оприлюдненого Василям Сухомлинським досвіду роботи Павлівської школи варто робити відлік розгортанню явища авторських шкіл і руху педагогів-новаторів. Використовуючи сучасний термін, школа в степовому селі була авторською, оскільки робота в ній

будувалася за оригінальною психолого-педагогічною й організаційно-управлінською концепцією, розробленою її директором Василем Олександровичем Сухомлинським.

Функціонуючи у межах жорстко централізованої державної радянської освітньої системи, в умовах пануючої парадигми авторитарного виховання, школа за очільництва В.О. Сухомлинського, тобто вже у 50–60-х роках минулого століття, набула рис авторського закладу попри малосприятливі для педагогічного новаторства обставини зовнішнього макросередовища, яке є вирішальним чинником у визначенні соціального статусу авторського навчального закладу. Макросередовище впливає на заклад, змушуючи його перебудовуватися, нейтралізувати чи асимілювати зовнішній вплив. Лише та школа, творчий потенціал педагогічного колективу якої ґрунтується на деякій ідеї-стрижні, на прагненні творити нове, впроваджувати освітні і виховні новації, здатна переборювати зовнішню офіційну (а часом і суспільну) агресію. Але найважливішою умовою життєздатності авторського закладу є особистість його творця. Доказом цього можуть слугувати численні приклади діяльності новаторських вітчизняних і зарубіжних освітньо-виховних установ, створені й керовані безкомпромісними педагогами-ентузіастами – Й.Г. Песталоцці, С. Френе, Дж. Фленаганом, О.С. Ніллом, А. Макаренком, С. Шацьким, Б. Беттельхаймом та ін. Усі ці діячі, як згодом і В.О. Сухомлинський, вступали у ті чи інші суперечності із зовнішнім середовищем, відстоюючи свої освітньо-виховні ідеї і розроблені відповідно до них нововведення.

Освітньо-виховні ідеї Василя Олександровича та їх успішне втілення в діяльності керованої ним школи не тільки сприяли збудженню творчих по-

шуків інших освітян, що йшли не в руслі офіційного канону, а й спричинили розвиток нового науково-педагогічного знання, вплинувши і продовжуючи впливати на освітньо-виховну галузь. В.О. Сухомлинський власним прикладом довів, що активно діюча особистість педагога здатна викликати зрушення у соціокультурному полі, які змінюють світоглядні орієнтири суспільства.

Аналізуючи залишений педагогом літературно-дидактичний спадок, що дає підстави робити узагальнені висновки про його новаторський внесок у розвиток духовної культури, виділяємо дві групи новачійних здобутків: на рівні ідей та методично-прикладні. До перших відносимо:

- формування зміни виховної парадигми: переорієнтування з домінанти колективного виховання на особистісно орієнтовану виховну концепцію;

- підхід до тлумачення освіти як важливої життєвої цінності особистості, що спричинив розроблення унікальної педагогічної концепції «Школи радості»;

- новаторську в умовах радянської доби систему теоретичних положень В.О. Сухомлинського щодо забезпечення гуманістичного спрямування освітнього процесу і розгляду дитини не як об'єкта, а як суб'єкта педагогічних впливів;

- повернення до навчання і виховання, побудованих на народному та національному досвіді, духовних традиціях, в контексті чого логічно впливало плекання культового ставлення до природи і кордоцентризму;

- утвердження надважливості емоційно-ціннісної складової виховання дитини;

- обґрунтування й актуалізація у радянську добу ідей батьківської педагогіки.

Залишаючи численні методично-прикладні новації В.О. Сухомлинського для окремих досліджень, зупинимось на кількох ідейних основах його педагогічної системи. Вважаємо, що вони не тільки мають безпосередній вихід на ціннісно-змістові і нормативно-моральні характеристики духовної культури суспільства, а й вплинули на формування оновлених засад філософії освіти в Україні.

Своєрідним доказом новаторства думок педагога стала необхідність виборювати право на їх існування і визнання. Ідеї педагогічного гуманізму і національні цінності як фундамент для виховання особистості та громадянина, що були новаторськими порівняно з поширеною на той час практикою формування молоді людини усередненого комуністичного зразка, породжували несприйняття в офіційних педагогічних колах і змушували видатного педагога вести виснажливу полеміку та виправдовувати свою позицію [1]. Водночас вчителі і батьки не тільки цікавилися, вивчали, а й активно переймали педагогічні погляди і досвід В.О. Сухомлинського, поетапно поширюючи його новаторські принципи у школах та своїх родин. Так відбувалася поступова зміна суспільної свідомості щодо освітньо-педагогічних норм і цінностей – від

колективно орієнтованих навчання і виховання до особистісно орієнтованих.

Вплив педагогіки павлівського вчителя на вітчизняну соціокультурну практику другої половини ХХ століття важко переоцінити, оскільки він сприяв трансформації не лише педагогічної парадигми, у тому числі й появі вчительського руху у формі педагогіки співробітництва, а й зміні уявлень (радянського зразка) про передачу культурного досвіду новим поколінням, бо обґрунтував виховну універсальність загальнолюдських цінностей.

У ході педагогічного експерименту, що тривав понад двадцять років, у процесі роздумів В.О. Сухомлинський сформулював позицію щодо значення національного компонента для інкультуризації особистості. Одним із системотвірних складників його виховної концепції стала українська етнопедагогіка. Він відштовхувався від самобутніх національних традицій нашого народу, використовував його побутові звичаї і традиції, тонко враховуючи ментальну своєрідність співвітчизників, для обґрунтування виховних положень і рекомендацій. Василь Олександрович писав: «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [4, с. 255].

Педагог розглядав школу, особливо сільську, як осередок культури, а тому наголошував, що вона виконає покладену на неї просвітницьку місію за умови плекання в її стінах культів Батьківщини, Людини, Матері і рідного Слова. В умовах радянської дійсності, що орієнтувала людей на ідеали комуністичної спільноти, в якій немає місця окремим націям, бо їх заміщує нове, більш прогресивне суспільне утворення – радянський народ, В.О. Сухомлинський наважився пропагувати українське слово, українську педагогічну мудрість, відстоював вірність землі, де народився, як обов'язок кожної людини, чим ненав'язливо пробуджував у молоді усвідомлення необхідності національної самоідентифікації.

Василь Олександрович багато зробив для підтримки і збагачення виховних засобів у душі української етнопедагогіки. З його ініціативи у Павлівській школі відроджувалися народні свята трудового спрямування і в контексті з ними започатковувалися шкільні традиції. У навчальному процесі широко практикувалося написання учнями творчих робіт за народними притчами і приказками, вигадування дітьми власних, подібних до народних творів, завдяки чому школярі привчалися відчувати рідне слово, свою національну належність. Філолог за фахом і покликанням, В.О. Сухомлинський тонко відчував силу Слова, значення материнської мови для збереження духовних і культурних надбань народу: «Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. У рідному слові народ усвідомлює

себе як творчу силу... Рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край» [7, с. 47].

Великого значення у літературній спадщині Василя Сухомлинського набула народна казка – як чинник духовного і морального розвитку дитини. Педагог високо цінував навчальний і духовний потенціал казки, визначаючи її суть як «благородне і нічим не замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу» [6, с. 177]. Василь Олександрович по-новаторськи використовував виховні і дидактичні можливості цього різновиду усної народної творчості. У ході тривалої роботи з молодшими школярами він зробив принципово важливе узагальнення: «Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконує, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думок, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. ...Мої вихованці не оволоділи б навичками абстрактного мислення, якби в їх духовному житті казка не стала цілим періодом» [там само, с. 176–177]. Створені ним понад 1500 казок і оповідань для молодших школярів володіють безцінним повчально-виховним потенціалом, розкривають багатство рідної мови, а тому стали невід'ємною частиною сучасних шкільних читанок і навчальних книжок.

Обґрунтовуючи аксіологічний зміст освіти, Василь Олександрович наголошував, що навчальна діяльність є необхідною умовою формування духовно багатого особистості, і, послуговуючись постулатом «Убогість слова – це убогість думки», конструював процес навчання згідно з ідеєю-переконанням, що освіта – життєва цінність особистості. Педагог прагнув, аби під шкільним дахом народжувався і плекався культ знань, бо був переконаний: повноту життя дитини забезпечує різнобічна освіта, радість пізнання і прагнення до знань. Щастя учня, неодноразово писав В.О. Сухомлинський, полягає в тому, що йому радісно і цікаво вчитися.

Мудро стверджуючи, що шкільні успіхи є запорукою майбутнього щасливого життя дорослого, Василь Олександрович обґрунтував одну з провідних дидактичних ідей – учіння повинно бути радісною працею. Саме в контексті цього положення В.О. Су-

хомлинський запровадив новаторське починання – заняття з дошкільниками у «Школі радості» – під блакитним небом, на природі, заняття, які готували малят до набуття знань через пропедевтичне привчання їх до спостереження, сприймання, думання, і що є принципово значущим – через емоційне «вчущання» в навколишній світ.

Усебічний розвиток розуму дитини, за В.О. Сухомлинським, має здійснюватися завдяки збудженню її інтересу, який підтримується успіхом, сприяє виникненню пізнавальної активності і самостійного пошуку. Водночас пізнавальний інтерес, вважав педагог, повинен поєднуватися з докладанням учнем вольових зусиль для здобуття знань, має сприяти емоційній активізації мозку дитини. Закликаючи вчителів навчати школярів «активно бачити світ», педагог обстоював нетрадиційну для того історичного періоду думку про необхідність формування відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань, чим прагнув забезпечити гуманність, особистісно орієнтований підхід до учнів, урахування їх індивідуальних можливостей.

Розвитку розуму дитини В.О. Сухомлинський надавав важливого значення, бо тлумачив його в єдності загальнокультурного розвитку гармонійної особистості: «Розумове виховання потрібне людині не тільки для того, щоб вона застосовувала знання в праці, а й для повноти духовного життя, для того, щоб уміти цінувати багатства культури і мистецтва. Людині треба дати щастя насолоджуватися культурними й естетичними цінностями» [5, с. 208].

Твори Василя Сухомлинського засвідчують, що він став своєрідним продовжувачем філософської кордоцентричної традиції Г.С. Сковороди в культурному полі засобами педагогіки. В його тлумаченні поняття серця і душі людини є синонімами внутрішнього світу особистості. У радянські часи, коли і слово «душа», і його глибокий екзистенційний зміст не були в загальному філософському вжитку, Василь Олександрович звертався до проблеми розвитку духовного життя дітей, трактуючи духовність як визначальну, провідну якість особистості, що має бути сформована у процесі педагогічно продуманого морально-етичного виховання. Вже в працях початку 60-х років («Духовний світ школяра», «Людина неповторна», «Моральний ідеал молодого покоління»), акцентуючи увагу вчителів на питаннях розвитку внутрішнього світу дитини, павлівський педагог дав орієнтир: джерелом людського серця є творча праця. На основі багаторічних спостережень за дітьми В.О. Сухомлинський робить висновок: «Життя переконує, якщо дитина не знає праці, одухотвореної ідеєю творення краси для людей, її серцю чужа витонченість, чутливість, сприйнятливості тонких, «ніжних» способів впливу на людську душу, вона грубішає і сприймає лише примітивні «виховні прийоми»: крик, примус, покарання. Звідси грубість, руйнівні інстинкти підлітків. Ось чому я намагався, щоб у дитячі роки мої майбутні підлітки переживали натхнення, захват

від краси, щоб джерелом цього почуття була їхня особиста праця». Отже, праця, за В.О. Сухомлинським, – не просте виконання певних трудових операцій і витрата енергії, а частина духовного життя особи. Педагог сформулював важливу педагогічну закономірність: чим вищий рівень духовного життя дитини, тим більшу радість їй приносить праця, яка забезпечує розкриття талантів і здібностей, формує почуття самоцінності і поваги до себе.

Педагогіка серця у спадщині Василя Сухомлинського є свідченням нерозривного, кризь століття, зв'язку моральних традицій українців і водночас має загальнолюдське значення для справи соціалізації та інкультуризації підростаючих громадян, оскільки містить дієву виховну технологію трансляції моральних норм і культурних здобутків від покоління до покоління на засадах синтезу народних і загальнолюдських цінностей.

Торкаючись ще одного, виділеного нами на початку статті, новаторського аспекту діяльності В.О. Сухомлинського, що визначаємо як ідейний внесок у розвиток соціокультури, наголосимо: положення батьківської педагогіки українського педагога ще чекають на своє поцінування і широкі впровадження. Традиційне для українського народу шанобливе ставлення до Матері, до батьків, до родини, доповнюючись міркуваннями і рекомендаціями Василя Олександровича, набуває в його працях переконливості і фундаментальності теорії виховання в сім'ї. Діяльність створеної з його ініціативи при Павлівській школі «Батьківської школи», що була покликана допомогти дорослим у родинному вихованні дітей, у створенні позитивної атмосфери в сім'ї, переконливо довела важливість для піднесення духовного життя суспільства таких новацій. У цьому аспекті зазначимо, що гуманістичне новаторство Василя Сухомлинського в галузі встановлення і підтримання шкільно-сімейних традицій виховання знайшло відгук і отримало високу оцінку зарубіжних педагогів. Зокрема, австралійський вчений А.Кокерілл, описуючи роботу «Батьківської школи», зробив висновок про доцільність упровадження подібних добровільних організацій батьків і в навчальних закладах Австралії [8].

Виступаючи у 60-х роках ХХ століття проти спроби тотальної соціалізації процесу виховання, В.О. Сухомлинський переконливо наполягав, що «сім'я, батьки є виховною силою, яку в більшості випадків не може замінити ніякий вихователь» [2, с. 83].

Комплекси новаторських ідей Василя Сухомлинського, які мають універсальне педагогічне значення, справили значний вплив і на освітню галузь, і на соціокультурну сферу

життя, а головне – й нині залишаються орієнтирами у подальших творчих пошуках, по-новому актуалізуючись у змінюваних суспільно-історичних умовах.

Література

1. Сухомлинская О.В. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии О.Сухомлинской / Научно-популярное издание. – Харьков: Акта, 2008. – 431 с.
2. Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов // Советская педагогика. – 1988. – №12. – С. 82–88.
3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори : В 5 томах. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977.
4. Сухомлинський В.О. Народний учитель // Вибрані твори: В 5 томах. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 239–255.
5. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибрані твори: В 5 томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 31–391.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 томах. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 3–291.
7. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Укр. мова і література в школі. – 1965. – №5. – С. 45–49.
8. Cockerill A. V.A.Sukhomlinsky: Humanism in a Soviet School: Ph. Doctoral dissertation.- Brisben, University of Queensland, 1994. – 279 p.

Анотації

У статті розкривається значення новаторського підходу В.О. Сухомлинського у галузі освіти і виховання підростаючого покоління для розвитку духовної культури та соціокультурної практики.

В статті розкривається значення новаторського підходу В.А. Сухомлинського в сфері освіти і виховання підростаючого покоління для розвитку духовної культури та соціокультурної практики.

The significance of V.O.Sukhomlinsky's innovations in education for humanitarian practice is analysed in article.

Василь Сухомлинський з учнями в шкільній теплиці (1965–1966 н.р.).
Фото з архіву ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського